

В. П. ПЕТРОВ

ЗАРУБИНЕЦЬКО-КОРЧУВАТИВСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЕДЬНОГО ПОДНІПРОВ'Я І СИНХРОННІ КУЛЬТУРИ СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

(До проблеми класифікації археологічних культур
зарубинецького часу)¹

Проблема класифікації археологічних культур — одна з іривідних проблем в археологічних дослідженнях. З усіх висунутих досі спроб найбільше значення зберігає на сьогодні класифікація, розроблена свого часу В. В. Хвойкою². В. В. Хвойка зробив дуже сміливий крок, коли, розкопавши влітку 1899 р. курганний могильник в Пруссах, а восени того ж таки року два-три поховання в Зарубинцях та навесні 1900 р. могильник в с. Черняхів, наважився на підставі цих розкопок стверджувати, що виявлені ним пам'ятки становлять собою окремі типи археологічних культур і відповідають певним ступеням культурного розвитку в зазначеній ним послідовності: Пруси — Зарубинці — Черняхів.

На сьогодні номенклатурні означення культур, ствержені В. В. Хвойкою, увійшли в загальний вжиток. Це не значить, однак, що класифікація, яку розробив В. В. Хвойка, бездоганна, що нею вичерпана проблема й польові досліди В. В. Хвойки в 1899—1900 рр. не лишили білих плям на археологічній карті Середнього Подніпров'я. Білі плями лишилися, їх чимало, й вони значні. В науці, наприклад, найменш відомі: а) переходові пам'ятки між скіфським часом і Зарубинцями (передзарубинецькі пам'ятки); б) пам'ятки між Зарубинцями й Черняховим, датовані очковими й сильнопрофільованими фібулами, окремі позакомплексні знахідки яких зафіксовані в поодиноких пунктах Середнього Подніпров'я; в) пам'ятки, що приходять на зміну черняхівським, заступаючи останні (за окремими фазами між Черняховим та Київською Руссю).

Не все гаразд також і в теоретичних засадах, на які спирався В. В. Хвойка. Перебільшуючи значення культу, а саме обряду поховань, В. В. Хвойка обстоював його незмінну споконвічну сталість, а також безпосередній зв'язок між обрядом та етносом. За Хвойкою, обрядовий культ становить властиву ознаку як етноса, так і культури.

¹ У цій статті трактовка автором ряду положень щодо зарубинецької культури є дискусійною. Проте вважаємо публікацію статті доцільною, оскільки проблеми, пов'язані з історією племен Подніпров'я і суміжних з ним територій, потребують дальшого вивчення як в археологічному, так і в загальноісторичному плані.

² В. В. Хвойка, Поля погребеній в Среднем Поднепровье, ЗРАО, т. XII, вып. 1—2, СПб, 1901, стор. 172—190.

Тенденція визначати археологічну культуру через поховальний культ, а етнос через культуру ще й досі продовжує імпонувати багатьом дослідникам, дарма що культ і культура так само не становлять нерозчленованої цілості, як етнос і культура. Трупоспалення зовсім не було тією стрижневою ознакою в поховальних звичаях місцевих племен Подніпров'я, на яку посилався В. В. Хвойка, вбачаючи в них слов'ян ще з часів Трипілля.

В. В. Хвойка провадив розкопки в межах Середнього Подніпров'я. Цим визначилися територіальні межі його спостережень. Він володів до того ж кількісно обмеженим матеріалом, достатнім, щоб побудувати класифікацію археологічних культур Середнього Подніпров'я, але недостатнім, щоб зробити ширші висновки. Проблема взаємин місцевих культур Середнього Подніпров'я й синхронних культур суміжних територій лишилась відкритою.

На сьогодні становище докорінно змінилося. Польові роботи останніх десятиліть, а особливо початку 50-х років, які розгорнулися в Поліссі, на верхньому Дніпрі та одночасно в степовій смузі на нижньому Дніпрі, а також в межиріччі Дністра—Прута, принесли багатий і новий матеріал.

Цей матеріал потребував ретельного й всебічного розгляду. Перед дослідниками постало завдання з'ясувати взаємозв'язки між пам'ятками окремих територій Подніпров'я—Подністров'я, внести ясність в проблему взаємин між зарубинецькими пам'ятками Середнього Подніпров'я та синхронними пам'ятками інших територій, вирішити, чи маємо ми справу лише з різнотериторіальними матеріалами, чи разом з тим і різнотипними. Отже, треба було відповісти на питання, чи справа йде про єдину зарубинецьку культуру та її локальні варіанти й, відповідно до того, чи слід вважати Середнє Подніпров'я за вихідний пункт, тобто за територію, на якій склався даний культурний тип і звідки цей останній поширився на всі суміжні території, чи, може, існують ще й інші шляхи більш диференційованого розв'язання проблеми.

Питання це складне, з нерозробленою методикою, до того ж заплутане тим, що суто археологічна тематика з самого початку була щільно пов'язана з етногенетичними дослідженнями. Хронологічна й типологічна характеристика нових розкопаних пам'яток була відсутня на другий план, тим часом як на перший план була висунута етнічна сторона проблеми, саме проблема слов'янського етногенезу. Подібна перестановка черговості дослідження не могла не створити значних труднощів, виходу з яких переважна більшість дослідників почала шукати не стільки у вивченні археологічних джерел, скільки у вербальному визначенні зарубинецької культури Середнього Подніпров'я як власне слов'янської.

* * *

Почнемо з хронології. За відсутністю монетних знахідок найкращим датуючим матеріалом для досліджуваної території й доби служать фібули, в даному разі — фібули середньолатенської схеми (латен II). Свого часу А. Калитинському були відомі середньолатенські фібули лише з двох пунктів Середнього Подніпров'я — з Зарубинців та Мануйлівки¹. В нашому розпорядженні є далеко ширший матеріал, зокрема фібули з фондів КДІМ, опрацьовані нами в передвоєнні роки й тепер у більшості загублені.

¹ А. Калитинский, О некоторых формах фибулы из Южной России, *Semipagium Kondakovianum*, т. 1, Прага, 1927, стор. 194, 212.

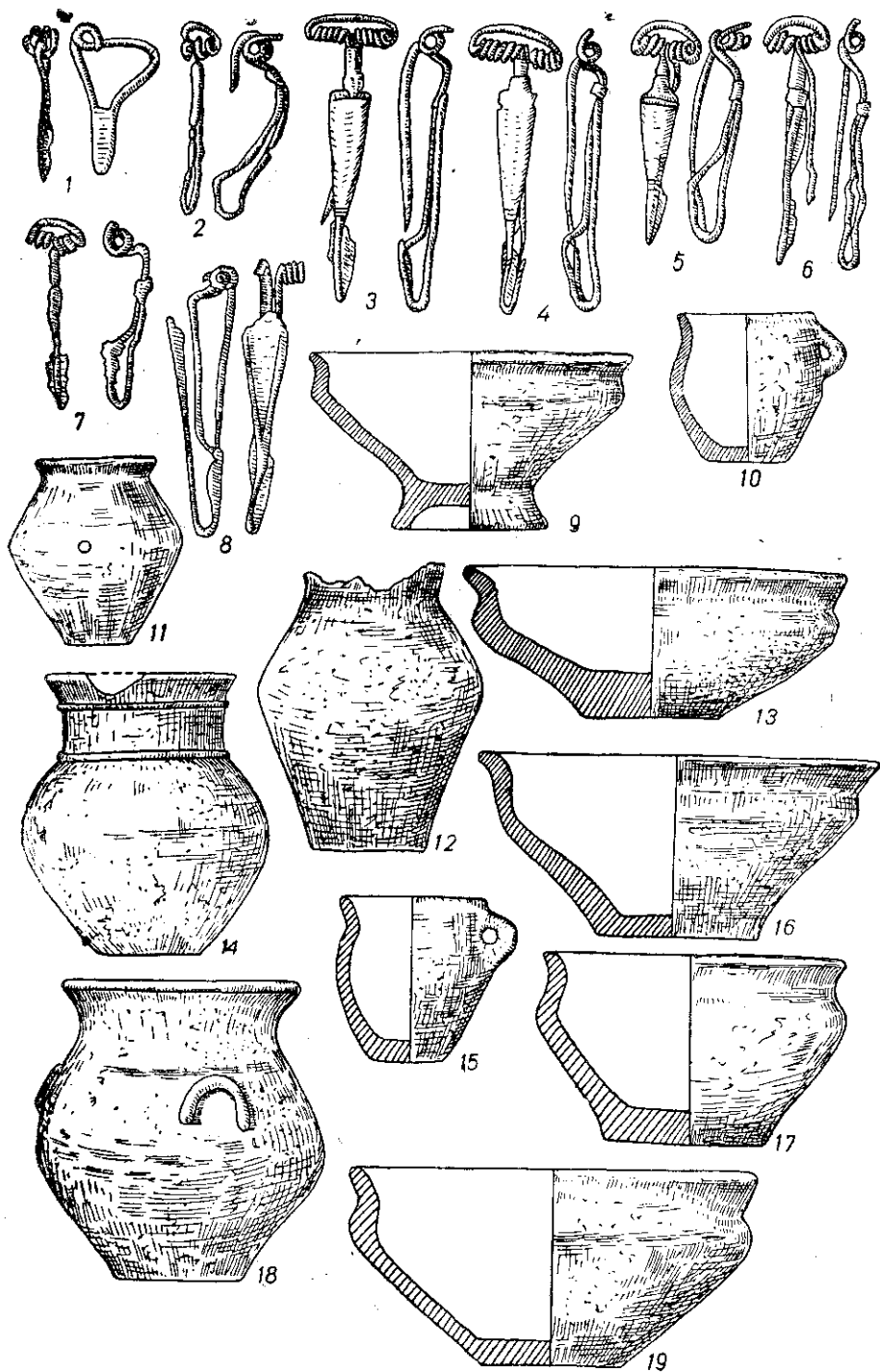

Табл. 1. Середнє Подніпров'я. Зарубинці (матеріали КДІМ):

Фібули: 1 — № 8532; 2 — № 8533; 3 — 6 — № 8535—8538; 7 — № 17071; 8 — № 17078. Миски: 9 — № 1358; 13 — № 17942; 16 — № 8843; 17 — № 17940; 19 — № 17941. Кружки: 10 — № 1357; 15 — № 8842. Глеки: 11 — № 8661; 12 — № 17937; 14 — № 1736; 18 — № 17114.

З Зарубинецького могильника в фондах КДІМ свого часу зберігалося 11 фібул, у тім числі 8 фібул середньолатенської схеми. З них 4 фібули мали широку спинку (№№ 8535—8537, 17078) (табл. I, 3—5, 8), інші — вузьку (№№ 8527, 8538, 17071) (табл. I, 2, 6, 7). Широкі спинки зарубинецьких фібул у формі витягнутого трикутника орнаментовані по краях спинки косими насічками, у трьох з них по всьому краю, від ніжки до шийки (№№ 8535—8537) (табл. I, 3—5). На відміну від них фібула № 17078 (табл. I, 8) замість насічок орнаментована довгою борізкою-рискою, прокресленою вздовж краю.

Три фібули з Зарубинців — різнотипні. Одна з них — № 8532 — дротяна, лучкова, з закритим замком — пізньолатенська (табл. I, 1); друга — очкова, № 17073; третя — арбалетна, з підгнутою підв'язною ніжкою, № 8534. Ці фібули свідчать, що Зарубинці в своєму тривалому існуванні пройшли кілька ступенів розвитку.

Отже, властивою ознакою фібульного комплексу з Зарубинців є кількісна перевага середньолатенських фібул. На вісім середньолатенських фібул в Зарубинцях припадає лише одна пізньолатенська. Про що може свідчити подібне співвідношення фібул різного часу й типу? Чи може це свідчити, що зарубинецькі пам'ятки Середнього Подніпров'я — це пам'ятки, існування яких припадає переважно на середньолатенські часи?

Ясність у це питання внесли розкопки Корчуватівського могильника. За довідкою, наведеною у І. М. Самойловського, в Корчуватому було здобуто 24 фібули, з них 21 бронзова й 3 залізних¹.

Усі фібули Корчуватівського могильника — середньолатенські. За своїми типологічними ознаками вони не відрізняються від середньолатенських фібул Зарубинецького могильника. Вони також становлять дві характерні групи. Одні з них мають вузьку спинку, інші — широку, пластинчасту, в формі подовженого трикутника, зовнішні краї якого, як і в зарубинецьких фібул, прикрашені дрібними косими насічками. У деяких фібул Корчуватівського могильника, подібно до зарубинецької фібули № 17078 (табл. I, 8), широка спинка прикрашена орнаментальним трикутником, прокресленим глибокою борізкою, що йде паралельно краям спинки. Широкі спинки двох парних фібул № 253 та 254, у яких збереглися рештки бронзових ланцюжків, прикрашені чотирма бугорками.

Складається враження, ніби зарубинецькі й корчуватівські фібули середньолатенської схеми вийшли з однієї майстерні або, принаймні, були зроблені майстрами за тим самим зразком. Відміна між обома комплексами в тому, що в Зарубинцях не трапилося ні ланцюжків, ні бугоркового орнаменту на спинках фібул. Можливо, що це пояснюється тим, що Зарубинці були досліджені в далеко меншому масштабі, ніж Корчувате.

Фібули з ланцюжками або з кільцями від ланцюжків знайдені були, крім Корчуватого, в Липляві, Мануйлівці, Чаплині, Ізмаїлі, тобто вони не становлять собою будь-чого виключного.

Корчуватівський могильник — не єдина пам'ятка з комплексом, обмеженим знахідками фібул середньолатенської схеми. В 1950 р. в безпосередній близькості від Корчуватого були розкопані два поселення цього ж часу. Одне з них розташоване на городищі біля с. Пирогово, Києво-Святошинського району, Київської області, інше — недалеко від нього, на городищі поблизу с. Великі Дмитровичі, Обухівського району, Київської області.

При розкопках в с. Пирогово було знайдено дві фібули середньолатенської схеми, одна ціла з широкою орнаментованою спинкою—

¹ І. М. Самойловський, Корчуватівський могильник, Археологія, т. I, К., 1947, стор. 105.

№ 704, друга така сама, фрагментована — № 1369. Розкопки поселення в с. Великі Дмитровичі дали, подібно Пирогову, середньолатенську фібулу з широкою пластинчастою спинкою — № 458¹

Пам'ятки Лівобережжя не мають розходжень з пам'ятками Правобережжя. Лівобережне Койлово, Бориспільського району, Київської області, неодноразово обслідуване починаючи з В. В. Хвойки, дало при розкопках 1947 р. в одному з трупоспалень середньолатенську фібулу². Знахідка середньолатенської фібули з ланцюжком засвідчена при розкопках впускного курганного поховання з трупоспаленням в с. Велика Мануйлівка, кол. Кременчуцького пов., Полтавської губ.³

Середньолатенські фібули, зустрінуті в пам'ятках Середнього Подніпров'я, прислужилися переважно для з'ясування початкової хронологічної межі зарубинецько-корчуватівської культури, але вони дають значно більше. Велика кількість розкопаних поховань Корчуватівського могильника (понад 100), а так само значна кількість виявлених тут фібул (24) свідчать, що існування Корчуватівського могильника не переступає за межі поширення середньолатенських фібул, коли пізньолатенські фібули на Середньому Подніпров'ї ще не з'явилися. Цей факт свідчить також і про те, що зарубинецько-корчуватівські пам'ятки в своєму типологічно завершеному вигляді остаточно склалися вже на етапі середнього латену.

Нам невідомо, чому урвалося існування Корчуватівського могильника, так само як ми не спроможемось відрізнити типологічні ознаки пам'яток, датованих знахідками середньолатенських фібул, від пам'яток, датованих разом знахідками середньо- й пізньолатенських фібул. Здається, вони типологічно не відрізняються між собою. Поки що можна твердити лише про суто часове, хронологічне розмежування між ними.

Зважаючи на сказане, доводиться припустити, що зарубинецька культура, склавшись на етапі середнього латену, набуває в цей час усіх своїх рис і продовжує існувати далі, на наступному пізньолатенському етапі, зберігаючи свої провідні типологічні ознаки без істотних змін.

Варто звернути при цьому увагу, що в Зарубинцях, як уже згадувалося, на вісім середньолатенських фібул трапилася лише одна пізньолатенська — № 8532 (табл. 1, 1). Аналогічне співвідношення середньо- й пізньолатенських фібул спостерігається не тільки в Зарубинцях та інших пунктах Середнього Подніпров'я, але і в пам'ятках типу Чаплина Верхнього Подніпров'я.

До наведеного списку пам'яток з знахідками середньолатенських фібул слід додати також Вишеньки й Липляву. З Вишеньок, кол. Остерського повіту, Чернігівської губ., на Дніпрі, нижче Києва, свого часу в фондах КДІМ зберігалася чотири середньолатенські фібули, дві з них з вузькою спинкою — № 16073 та 16075 — та дві з широкою спинкою — № 16074 та 17874⁴. Крім того, в 1953 р. до фондів ІА АН УРСР

¹ Е. В. Махно, Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье, СА, т. XXIII, 1955, стор. 95.

² В. В. Хвойка, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, К., 1913, стор. 43; І. М. Самойловський, Розвідки і розкопки в Києві та його околицях в 1947—1948 рр., АП, т. III, К., 1952, стор. 80, рис. 5.

³ М. Я. Рудинський, Археологічна збірка Полтавського музею, Збірник ПДМ, т. 1, Полтава, 1928, т. VIII, 18. В інвентарі поховання разом з середньолатенською фібулою були також горщик з чотирма наліпними дужками, намистина з блакитними вічками, спис (див. А. А. Спицын, Поля погребальных урн, СА, т. X, М., 1948, стор. 55).

⁴ Фібули з Вишеньок з фондів КДІМ нині загублені. Опис і фото збереглися в нашій роботі «Пам'ятки культури полів поховань», К., 1941, стор. 502, 503, табл. IV, НА ІА, № 96.

зі збірки Ф. П. Яновського поступила ще одна середньолатенська фібула з Вишеньок — № 836/7. З Липляви (Лівобережжя) в передвоєнні часи в фондах КДІМ зберігалося п'ять середньолатенських фібул, одна з них з вузькою спинкою й невеличким кільцем від ланцюжка, решта п'ять — з широкою спинкою (табл. III, 2—5, 7) ¹.

Щодо пізньолатенських фібул, то в фондах КДІМ вони зберігалися з Зарубинців (табл. I, 1), Букрина ², Грищинців ³, Липляви ⁴, Стритівки ⁵, Тростянця ⁶, Селища ⁷, Хмільного ⁸ та інших ⁹. Поза фондами КДІМ знахідки пізньолатенських фібул, зокрема, відзначені на Середньому Подніпров'ї біля Смели в курганах № XXVII та ССXXIV ¹⁰.

Підсумуємо зроблені спостереження:

1) Зарубинецько-корчуватські пам'ятки становлять характерну належність Середнього Подніпров'я за доби, датованої знахідками на цій території, з одного боку, лише середньолатенських фібул та, з другого, середньо- й пізньолатенських фібул разом.

2) Рахуючись з даними Корчуватівського могильника та деяких інших пам'яток, де були зустрінуті виключно фібули середньолатенської схеми, слід визнати, що на етапі середнього латену зарубинецько-корчуватівська культура склалася на території Середнього Подніпров'я вже в типологічно завершених формах без яких-небудь істотних змін на наступному, пізньолатенському етапі.

3) Щодо пам'яток, які були б датовані очковими й сильнопрофільованими фібулами, то це питання поки що для Середнього Подніпров'я лишається відкритим.

* *
*

На черзі питання про синхронні пам'ятки суміжних територій, датовані, як і зарубинецько-корчуватівські пам'ятки Середнього Подніпров'я, середньо- та пізньолатенськими фібулами. Крім Середнього

¹ Липлявські фібули поступили в фонди КДІМ зі збірки Ф. Ф. Кундеревича, нині загублені (див. «Пам'ятки...», стор. 582—584, табл. XII).

² С. Букрин, Ржищівського р-ну, Київської обл., фібула № 17069 — бронзова, пластинчаста, спинка широка, дугасто вигнута, звужена до ніжки, замок закритий, пластинчастий; вис. 5,7 см, шир. спинки 1,1 см, вис. ніжки 2 см.

³ С. Грищинці, Канівського р-ну, Київської обл., № 55—XI АС, фібула, бронзова, пластинчаста, спинка неширока, дугасто вигнута, замок закритий, пластинчастий; висота 7 см, ширина 0,45 см, висота ніжки 2,3 см, довжина пружини (фрагм.) 0,85 см.

⁴ Липлява, Гельмязівського р-ну, Полтавської обл., фібула зі збірки Ф. Ф. Кундеревича, № 6 (табл. III, 6), бронзова, пластинчаста, спинка вузька, з високою вигином, замок закритий, пластинчастий, тятива нижня, висота 5,2 см, ширина спинки 0,3 см, висота ніжки 1,5 см, довжина пружини в чотири витки 1 см, голки — 4,8 см.

⁵ С. Стритівка, Кагарлицького р-ну, Київської обл., фібула № 17060 зі збірки В. В. Хвойки, бронзова, пластинчаста, спинка широка, вигнута, замок закритий, пластинчастий, тятива нижня; висота 7,5 см, ширина спинки 1 см, пружина з чотирьох витків, довжина голки 7 см.

⁶ С. Тростянець, Канівського р-ну, Київської обл., фібула № 1444 (каталог ВЖК), бронзова, дротяна, спинка вузька, вигнута.

⁷ С. Селище, Канівського р-ну, Київської обл., фібула № 17075, бронзова, пластинчаста, спинка широка, овально-вигнута, орнаментована смужкою кружків.

⁸ С. Хмільне, кол. Черкаського повіту, фібула № 6954, бронзова, пластинчаста, спинка широка.

⁹ Без означення місця, фібули № 12872 та 12862/1924, бронзові, дротяні, спинки вузькі.

¹⁰ Курган № XXVII, фібула бронзова, зважаючи на рисунок, дротяна, здається, з підв'язаною ніжкою (Смела, II, стор. 114, табл. IX, 5; т. III, стор. 28, табл. I, 1). Курган № ССXXIV, фібула бронзова, очевидно, пластинчаста, спинка вигнута, замок закритий, тятива верхня; Смела, II, стор. 63—64, табл. III, 7; т. III, стор. 28, табл. 1, 2.

Подніпров'я, такі пам'ятки зафіксовані на верхньому та нижньому Дніпрі, а також в Подністров'ї — Попрутті.

Як уже згадувалося, В. В. Хвойка мав справу лише з однотипними пам'ятками одної території в межах Середнього Подніпров'я, де він проводив розкопки. Польові роботи останнього десятиліття докорінно змінили становище. Від дослідження однотипних і однотериторіальних матеріалів зарубинецького часу дослідники примушені були перейти до вивчення різнотериторіальних пам'яток цього часу. Питання значно ускладнилося.

При розв'язанні поставленого питання можливий подвійний підхід. Синхронні пам'ятки суміжних територій можуть розглядатися або як різнотериторіальні, але однотипні з зарубинецькими, як прояви в різних місцях єдиної зарубинецької культури, або як різнотериторіальні утворення з певними відмінними й певними спільними типологічними ознаками, властивими не тільки зарубинецькій культурі Середнього Подніпров'я, але й усій досліджуваній добі в цілому.

Переважна більшість дослідників схиляється до першого рішення проблеми. В нових пам'ятках, відкритих на територіях, суміжних з Середнім Подніпров'ям, вони вбачають пам'ятки, типологічно тотожні з зарубинецькими, що відтворюють їх і генетично залежать від них.

Саме так були розцінені поліські пам'ятки, синхронні зарубинецьким пам'яткам Середнього Подніпров'я. Вперше вони були виявлені в 20-х роках (Казаргац на Прип'яті коло Турова) ¹, але систематичне їх дослідження розгорнулося лише з початку 50-х років. У ці роки були розкопані могильник з городищем в Чапліні, Лоївського району, Гомельської області, городище в Мохові на Дніпрі в 15 км нижче Чаплина, могильники в Воронині й Велимичах, Давид-Городського району, Брестської області, та ін.

Типологічна схожість поліських пам'яток типу Чаплина й зарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я не підлягає сумніву. Відповідно до цього була висунена теза про середньодніпровське походження поліських пам'яток. Згідно з цим поглядом, поліські пам'ятки — це зарубинецькі пам'ятки, що генетично походять від останніх ².

Поряд з цим був висунений ще інший, а саме поліський варіант генезису зарубинецької культури. Тлумачення матеріальної культури Середнього й Верхнього Подніпров'я як однотипної й однокультурної, генетично взаємозалежної, визнання, що Середнє й Верхнє Подніпров'я за даної доби становили єдину культурну й територіальну цілість, дало підставу висунути твердження, згідно з яким генетичні основи зарубинецької культури Середнього Подніпров'я слід шукати в поліській культурі підгірцівського типу, як культурі, що, мовляв, безпосередньо передє зарубинецькій ³.

¹ А. З. Коваленя і С. С. Шутаў, Матарьялы с дагісторыі Тураўшчыны, Працы архелёгічнай камісіі БАН, т. 11, Мінськ, 1930, стор. 339—378.

² Гіпотезу про типологічну тотожність і генетичну залежність поліських пам'яток від зарубинецьких, про територіальне поширення зарубинецької культури з Середнього Подніпров'я в басейн верхнього Дніпра та переселення зарубинецьких племен з Середнього Дніпра на північ розвинув П. М. Третьяков (див. П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, М., 1953, стор. 116. Пор. Ю. В. Кухаренко, Могильники полей погребений в Верхнем Поднепровье, КСИИМК, вып. 53, 1954, стор. 85). Подібно до С. О. Жебелева, Б. В. Фармаковського та ін., які історичний злам на межі III—II ст. до н. е. пояснювали вторгненням сарматів зі Сходу, П. М. Третьяков, ідучи за ними, поширення зарубинецьких пам'яток в басейн верхнього Дніпра ставив так само у зв'язок з «просуванням деяких середньодніпровських племен на північ в період краху скіфського об'єднання і появи сарматів на берегах Дніпра» (П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, стор. 117).

³ В. Н. Даниленко, Памятники ранней поры железного века в южной части Полесья УССР, Доклады VI научной конференции ИА АН УССР, К., 1953, стор. 208.

Незважаючи на визнання, яке здобула собі підгірцівська концепція¹, з нею не можна погодитися, оскільки між Підгірцями й Корчуватим нема прямого хронологічного зв'язку. Це — пам'ятки різних

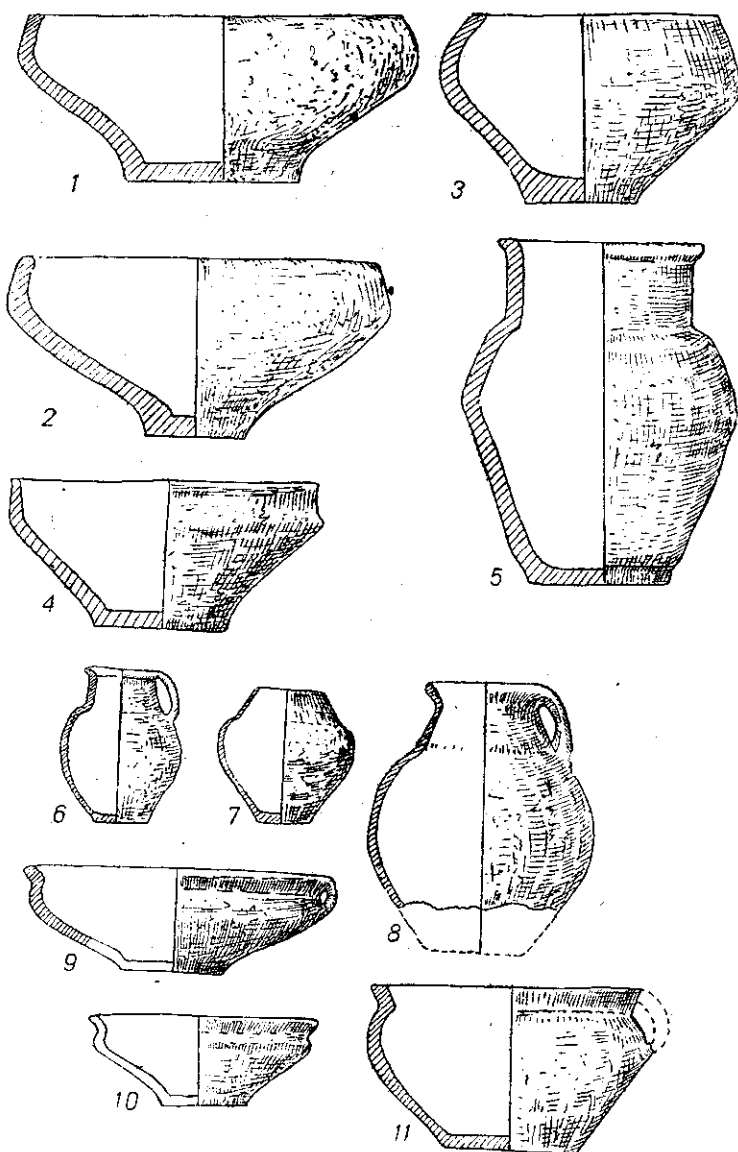

Табл. II. Корчувате (матеріали КДІМ):

Миски з округлими вінцями, загнутими всередину, й округлим бочком: 1(№ 8). Миски з ребристим бочком і прямими, скошеними всередину вінцями: 2(№ 56), 3(№ 43). Миска з прямим вертикальним бортиком: 4(№ 48). Глек: 5(№ 33) — Поянешти. Глеки: 6, 7, 8. Миски: 9, 10, 11.

періодів, які не стикаються між собою. Підгірці датуються V—IV ст. до н. е., вони належать середній добі скіфського часу, тим часом як Корчувате — це середній латен, отже, належить до більш пізнього часу. Між Підгірцями й Корчуватим лежить принаймні одна доба. Відокрем-

¹ П. П. Ефименко и И. Г. Шовкопляс, Археологические открытия на Украине за последние годы, СА, т. XIX, 1954, стор. 24, 30; Е. В. Махно, Раннеславянские (зарубинецко-корчеватовские) памятники в Среднем Поднепровье, СА, т. XXIII, 1955, стор. 98.

лює їх певний окремий період, і з цим не можна не рахуватися. Відсутності часового зв'язку відповідає брак прямих типологічних контактів. Елементи типологічної спадковості, безперечно, можуть бути простежені, але вони несуть на собі всі ознаки часової опосередженості¹.

Що можна сказати з приводу зарубинецької концепції походження поліських пам'яток? Якою мірою можна говорити про типологічну схожість поліських пам'яток з зарубинецькими пам'ятками Середнього Подніпров'я? Не підлягає сумніву, що Чаплино, Вороніно, Велимичі, Казаргац і т. д., з одного боку, і Корчувате, Зарубинці, Пирогово, Вишеньки, Пилипенкова Гора, з другого, типологічно схожі. Типологічна спорідненість пам'яток одного й другого району так само безперечна, як і їх синхронність. Тут немає місця ні для дискусії, ні для вагань. Та при всій їх подібності пам'ятки типу Чаплина й типу Зарубинців—Корчуватого мають свої відміни й свої властивості.

Досить взяти для прикладу комплекси фібул. За довідкою, що її подає Ю. В. Кухаренко, в інвентарі поховань Чаплинського могильника «більша частина фібул — середньолатенського типу, решта — пізньолатенського»². Комплекс Чаплинського могильника з погляду кількісного співвідношення середньо- й пізньолатенських фібул не відрізняється від комплексу тієї групи зарубинецьких пам'яток, в яких зустрічаються середньо- й пізньолатенські фібули. У цьому між пам'ятками обох районів немає розбіжності.

Фактом лишається також і те, що в Велимичах, Слободівці (табл. III, 11) знайдені фібули, тотожні фібулам Середнього Подніпров'я: з Липляви (табл. II, 2—7), з Корчуватівського та Зарубинецького (табл. I, 2—8) могильників тощо. Маємо на увазі пластинчасті фібули середньолатенської схеми з витягнутою трикутною спинкою, прикрашені або косими нарізками по краю, або боріздкою, яка відтворює трикутний контур спинки³. Можна гадати, що ці фібули потрапили в Чаплино й Корчувате — Зарубинці з одного місця.

На цьому, однак, близькість уривається. Адже поруч з групою однотипних пластинчастих фібул в поліських пам'ятках знаходимо фібули, яких поки що в Середньому Подніпров'ї не виявлено. Така, приміром, бронзова фібула з Вороніна (табл. III, 10)⁴. Це фібула звичайної середньолатенської схеми, але вона має на спинці під шийкою біконічний гудзик, а також другий гудзик округлої форми на ніжці. Не трапилися досі на Середньому Подніпров'ї середньолатенські фібули з фігурним оформленням платівки на шийці над муфтою, які були в похованні № 16 Чаплинського могильника. Нема в Зарубинцях і Корчуватому також дротяних фібул на зразок фібули з Вороніна, орнаментованих складним плетивом у вигляді вісімок (табл. III, 9)⁵.

Отже, про цілковиту тотожність фібул і фібульних комплексів говорити не доводиться. За межами окремих збігів починаються істотні розбіжності.

¹ Як уже згадувалося, Корчувате за доби середнього латену виступає в цілком завершеному вигляді. Тим-то пам'ятки попереднього часу повинні були мати принаймні деякі типологічні ознаки, що згодом зробляться властивою ознакою Зарубинців. Цих ознак немає ще в Підгірцях, але вони вже є в Пруссках, на які вказував В. В. Хвойка. Отже, для заміни історіографічної схеми, запропонованої В. В. Хвойкою — «Пруси — Зарубинці» на іншу — «Підгірці — Зарубинці» поки що немає підстав. При цій нагоді варто звернути увагу на пам'ятки, датовані знахідками ранньолатенських фібул, як от, наприклад, Залісся, Букрин, Липлява (табл. III, 1).

² Ю. В. Кухаренко, Могильники полей погребених в Верхнем Поднепровье, КСИИМК, вып. 53, 1954, стор. 80.

³ Ю. В. Кухаренко, вказ. праця, стор. 83, рис. 36; 12; його ж, Распространение латенских вещей в Восточной Европе, СА, I, 1959, стор. 33, рис. 1, 6, 7, 9, 12.

⁴ Ю. В. Кухаренко, Могильники полей погребених в Верхнем Поднепровье, стор. 84, рис. 37, 3.

⁵ Ю. В. Кухаренко, вказ. праця, СА, I, 1959, Распространение латенских вещей в Восточной Европе, рис. 1, 5.

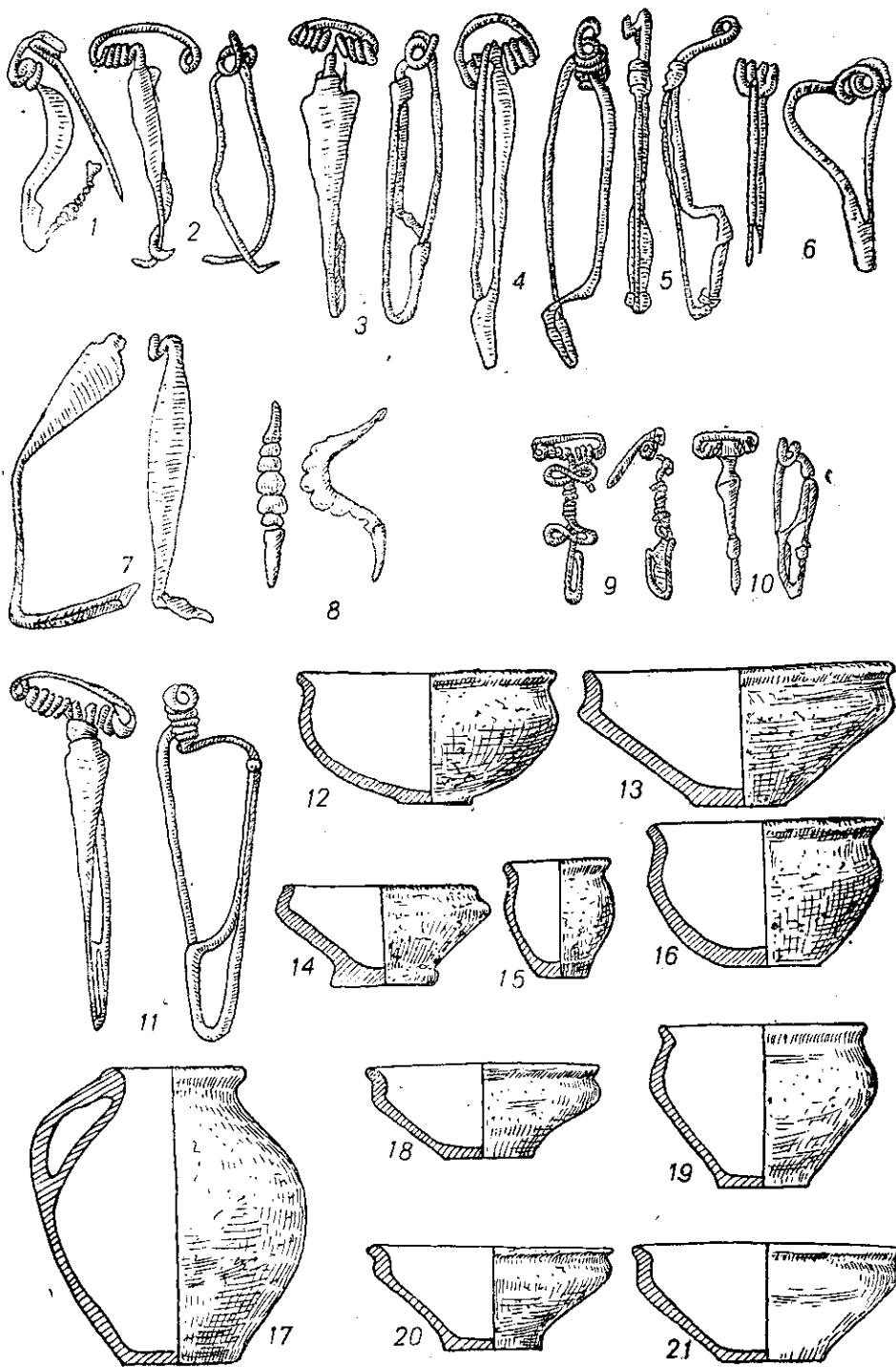

Табл. III. Липлява:

Фібули: 1-8 — Вороніно; 9, 10 — Чаплино; Фібула: 11, Миски: 12, 13, 14, 16. Кружка: 15 — Лукашівка; Глек: 17. Миски: 18, 20, 21. Горщик: 19.

Сказане про фібули слід повторити про кераміку. Лошена кераміка поліських пам'яток, безперечно, «близька за формою зарубинецькій»¹, якщо мати на увазі типологічну схожість в широкому розумінні цього слова. Однак серед мисок Корчуватого й Чаплина лише деякі групи мисок типологічно спільні, це, наприклад, миски з а) реберчастим боком і відігнутими назовні вінцями (табл. III, 13), б) з реберчастим боком і прямими, скошеними до середини вінцями (табл. III, 14), в) миски з відігнутими назовні вінцями та округлим боком (так звані миски лукашівського типу) (табл. III, 12, 16)². Що ж до мисок інших груп, то вони мають свої специфічні локальні відміни.

Порівнюючи глеки з Чаплина, Воронина, Корчуватого й Зарубинців, можна простежити подібні збіги й розходження. Так, глеки біконічної форми з гострим ребром з Зарубинців — № 8661 і 17937 (табл. I, 11, 12) знаходять собі аналогії в глеках з Чаплина (поховання № 5 і 30) і Воронина. Разом з тим в Чаплині немає жодного глека з циліндричною шийкою, як от глек з округлим туловом з Зарубинців — № 17935 (табл. I, 14) або № 3 з реберчастим туловом з Корчуватого (табл. II, 5).

Корчуватому взагалі невластива значна частина речей, зустрінutih в Чаплині й Воронині. Так, в Корчуватому немає залізних псевдовитих браслетів з спіралью з'єднаними кінцями, спіралевидних бронзових браслетів, булавок з спіралью загнутою голівкою, пряслиць своєрідного чаплинського типу і т. д.³

Наведених прикладів, гадаємо, цілком досить, щоб скласти певне уявлення про взаємини поліських і зарубинецьких пам'яток і відмовитись від того, щоб розглядати «культуру типу Чаплинського й Мохівського городищ» як «варіант зарубинецької»⁴. Для характеристики поліських пам'яток через зарубинецькі так само немає достатніх підстав, як і для протилежної характеристики пам'яток Середнього Подніпров'я через пам'ятки Полісся.

Не слід змішувати Зарубинці й культуру доби в цілому. Зарубинці й Корчувате репрезентують культуру окремого району, але вони не репрезентують культуру всіх інших районів, де трапляються схожі типологічні риси.

Спільні типологічні риси мають не лише пам'ятки Полісся й Середнього Подніпров'я, але й інших суміжних районів. У своєму територіальному поширенні вони виходять далеко за межі цих двох місцевостей. Поліські пам'ятки межують з заходу з спорідненими пшеворськими пам'ятками. Зарубинецько-корчуватівські пам'ятки Середнього Подніпров'я на півдні стикаються з пам'ятками типу Суботова та Тясмині й далі на південь з пам'ятками типу Гаврилівки — Золотої Балки на нижньому Дніпрі. На південному заході поширені пам'ятки типу Лукашівки — Поянешт.

Отже, типологічна схожість Зарубинців—Корчуватого й Чаплина—Воронина не є лише вузька й замкнена зонально-районна подібність пам'яток двох суміжних районів, що безпосередньо стикаються між собою, але територіально далеко ширша схожість пам'яток досліджуваної доби в цілому, схожість, що охоплює басейни Вісли й Дніпра, Дністра й Прута, величезну територію між Балтикою й Чорним морем з виразним розчленуванням на окремі типологічно-локальні райони й групи.

¹ П. Н. Третьяков, Восточнославянские племена, стор. 123.

² Ю. В. Кухаренко, Могильник полей погребений в Верхнем Поднепровье, стор. 83, рис. 36, 1—4.

³ Там же, стор. 83, 84, рис. 36, 8; 37, 1, 2, 4.

⁴ П. Н. Третьяков, Раннеславянская культура в Верхнем Поднепровье. КСИИМК, вып. 55, 1954, стор. 15.

На черзі проблема взаємовідносин цих порайонних груп і культурно-типологічних утворень з послідовним відрізненням ознак культури доби в цілому й окремих міжрайонових зв'язків.

* *
*

Розкопки, що провадилися в 1951—1955 рр. на нижньому Дніпрі в зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС, дозволили по-новому переглянути питання про городища, обслідувані свого часу В. І. Гошкевичем¹. Внаслідок розкопок з'ясувалася однотипність городищ і селищ Нижнього Подніпров'я, єдність їх матеріальної культури, стандартність і стабільність інвентарних комплексів Великої Знаменки, Золотої Балки, Гаврилівки, Лепетихи, Любимівки і т. д.

Велика Знаменка, Золота Балка, Гаврилівка, Любимівка і т. д.—пам'ятки одного культурно-археологічного типу й одного часу. Встановлення типологічної, часової й територіальної єдності цих пам'яток, визнання того факту, що всі вони являють єдину систему городищ і селищ дозволяє визначити їх як пам'ятки одної археологічної культури. Перед нами стоїть завдання з'ясувати взаємини між пам'ятками зарубинецької культури Середнього Подніпров'я й пам'ятками типу Гаврилівки—Золотої Балки Нижнього Подніпров'я. З цього погляду в першу чергу треба відзначити одночасовість зарубинецьких пам'яток і пам'яток Нижнього Подніпров'я.

Пам'ятки Нижнього Подніпров'я без будь-яких різких відхилень датуються в основному часом в межах II ст. до н. е.—II ст. н. е. Таке датування пропонують для Золотобалківського селища А. В. Добровольський і Р. І. Вязьжев², для Гаврилівського городища — К. А. Бредє³, для Великої Знаменки — Б. М. Граков⁴. Аналогічне датування було запропоноване також для інших пам'яток — Любимівки, Лепетихи, Консулівки, Саблуківки тощо⁵.

Це зовсім, однак, не означає, що всі перелічені пам'ятки виникли одночасно й так само одночасно припинили своє існування. Шкала хронологічних коливань в кожному окремому випадку могла бути дещо ширшою або дещо вузкою. Безперечно одне, що тривалість існування даної «системи городищ» охоплює в основному проміжок часу приблизно в три-чотири століття, а розквіт життя, виробництва й торгівлі, розгорнене кам'яне будівництво і т. д. припадають на II—I ст. до н. е. і, очевидно, II ст. н. е.⁶

Щоб зберегти єдність зіставлень при з'ясуванні синхронності пам'яток Середнього й Нижнього Подніпров'я, наведемо дані про знахідки

¹ В. І. Гошкевич, Древние городища по берегам низового Днепра, ИАК, вып. 47, СПб, 1913, стор. 117—145.

² А. В. Добровольский, Золотобалковское поселение, КСИА, вып. 2, К., 1953, стор. 57; Р. И. Вязьжев, Отчет о полевых исследованиях в 1951 г. (с. Золотая Балка), Архив ИА АН УРСР, стор. 28. Ширші рамки — з III ст. до н. е. по III ст. н. е.—зазначають М. І. Вязьмітіна і А. І. Фурманська (див. Раскопки поселения у с. Золотая Балка, КСИА, вып. 5, 1955, К., стор. 44).

³ К. А. Бредэ, Отчет за 1951 г., НА ИА, № 1391, стор. 46; Н. Н. Погребова, Отчет о разведке в 1950 г., НА ИА, № 1950/15, стор. 14; Н. Н. Погребова, Отчет о раскопках в 1952 г., НА ИА, № 1952/4а, стор. 53.

⁴ Б. Н. Граков, Каменское городище на Днестре, МИА, вып. 36, М., 1954, стор. 54.

⁵ Б. Н. Граков, О работе скифо-сарматской экспедиции, КСИИМК, вып. XXXVI, 1951, стор. 134; його ж, Каменское городище на Днестре, стор. 145.

⁶ Таку формулу запропонував вперше для Гаврилівки К. А. Бредє. Так само про Золоту Балку пише М. І. Вязьмітіна: «Найраніші знахідки на ньому датуються рубежем IV—III ст. до н. е. Кам'яне будівництво й торгівля в цьому поселенні досягають найбільшого розквіту наприкінці I ст. до н. е.—в I ст. н. е.» (див. М. І. Вязьмітіна, Поселення біля Золотої Балки, Археологія, т. XI, К., 1957, стор. 124).

середньо- й пізньолатенських фібул на нижньому Дніпрі, як це було зроблено для пам'яток Середнього Подніпров'я.

Середньолатенські фібули на нижньому Дніпрі були знайдені в таких пунктах: на поселенні в урочищі Блоква поблизу с. Водяного, Каменського р-ну, Запорізької обл. (з вузькою спинкою)¹, в похованні № 51 (0) Марицинського могильника², на поселенні під Ізмаїлом³.

Значна кількість середньолатенських фібул походить з Ольвійського могильника. Знахідки середньолатенських фібул в похованнях Ольвійського могильника мають для нас особливий інтерес, бо дозволяють уточнити час їх поширення в Нижньому Подніпров'ї — Побужжі. Вони відомі з розкопок Б. В. Фармаковського в 1896 р. з могили № 40⁴, зі склепу № 67⁵, зі склепу № 95 в 1901 р.⁶, з могили № 10 в 1903 р.⁷

Знахідки пізньолатенських фібул на Нижньому Подніпров'ї зафіксовані в ряді пунктів, у тому числі на могильнику в с. Миколаївка⁸, на Гаврилівському городищі⁹, на могильнику Золотобалківського селища в похованнях № 6 та № 8А¹⁰. З поодиноких позакомплексних знахідок відзначимо знахідку пізньолатенської фібули з підв'язною ніжкою й замком у вигляді човничка з с. Водяне¹¹.

¹ ОАК за 1902 год, СПб, 1904, стор. 133, рис. 232; пор. А. А. Спицын, Памятники латенской культуры в России, ИАК, вып. 12, 1904, стор. 85, рис. 45; його ж, Поля погребальных урн, СА, т. X, М., 1948, стор. 55.

² Ольвійська монета з зображенням орла на дельфіні та коська амфора з подвійною ручкою датують поховання II ст. до н. е. M. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gufe Maritzyn. Praehistorische Zeitschrift, V, 1912, Н. 1—2, стор. 66, рис. 74, його ж, Zur geschichte der Fibel mit u. F. Praeh. Zeitschrift, V, III, 1911, Н. 3—4, стор. 235, рис. 2.

³ А. І. Фурманська, Фібули з розкопок Ольвії, Археологія, т. VIII, К., 1953, стор. 79.

⁴ Фонди ДІМ (Москва) (див. К. Ф. Смирнов, Сарматские курганные погребения в степях Поволжья и Южного Приуралья, диссертация, М., 1945, стор. 294).

⁵ Дві середньолатенські фібули (№ 314) були знайдені в склепі № 67 з двома монетами, одна — з міста Аміса (№ 297, II—I ст. до н. е.), ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 63, 85, 86, 103; фонди ДІМ (Москва), № 41932 (див. К. Ф. Смирнов, вказ. праця, М., 1945, стор. 294, А. І. Фурманська, вказ. праця, 1953, стор. 78, табл. I, 6).

⁶ Фібулу знайдено в насипу земляного склепу № 95 (II ст. до н. е. за Фармаковським), ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 91, 92, 103. Датування поховання II ст. до н. е. підтверджується знахідкою в ньому мегарської чашки (№ 823) (див. там же, стор. 47, рис. 46). Фібула № 756 (Ермітаж) ідентифікується як середньолатенська (див. К. Ф. Смирнов, вказ. праця, стор. 294), як новий, пізніший тип фібули з подвійним приймачем (див. А. І. Фурманська, вказ. праця, стор. 82, табл. III, 3).

⁷ Фібула № 335 з могили № 10 (1903 р.) лежала на грудях, ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 154, 267; пор. А. І. Фурманська, вказ. праця, стор. 78, табл. I, 7.

⁸ Фібула, бронзова, пластинчаста, спинка широка, звужується до ніжки, замок пластинчастий, закритий, короткий, зі склепу № 13₄N, лежала на лівому плечі жіночого кістяка. За М. Ебертом, I ст. до н. е. Ця фібула з с. Миколаївки N₁N₆, аналогічна 4B₇ з Марицина (див. M. Ebert, Ausgrabungen bei dem «Gorodok Nikolajewka», Praehistorische Zeitschrift, V, 1913, Н. 1—2, стор. 92—96, рис. 108).

⁹ Фібула, бронзова, пластинчаста, спинка широка, замок пластинчастий, закритий, короткий, човничком, з розкопок 1951 р. (див. К. А. Бредэ, Отчет о раскопках городища в с. Гавриловке, Ново-Воронцовского р-на, Херсонской обл., Архив ИА АН УРСР, № 1319, стор. 40, табл. VIII, 5).

¹⁰ Фібула, бронзова, пластинчаста, спинка дугасто вигнута, замок пластинчастий, закритий, пружина з чотирьох витків, лежала на грудях кістяка з поховання № 6. Крім фібули (довж. 3,7 см), в інвентарі поховання були також бронзова підвіска (кільце з плетеним дротяним стрижнем) та намистини (див. А. В. Добровольський, Отчет об исследовании Золотобалковского поселения в 1952 г., Архив ИА АН УРСР, стор. 33, 43, табл. XXXV, 8, 12). Фібула бронзова, з поховання № 8А, описана в «Отчете» як «фібула з вузькою чотиригранною дужкою, чотирьохзавиткова, раннього типу пізньолатенського часу, довжина 2,3 см». Крім фібули, в інвентарі поховання були дві бронзові підвіски-кільця, мале залізне циліндричної форми відерце з дужкою та 87 намистин (див. там же, стор. 36, 43, табл. XXV, 6, 7, 10, 11).

¹¹ Д. Я. Телегин, Отчет о разведовательном отряде Никопольско-Гавриловской археологической экспедиции 1953 г. Архив ИА АН УРСР, стор. 21, табл. XV, 9.

В області Дніпро-Бузького лиману пізньолатенськими фібулами датуються деякі поховання Марицинського могильника¹, а також Ольвійського некрополя. З Ольвії походять дротяні лучкові фібули з підігнутою й підв'язною ніжкою без стрижня², з пластинчастою стрічковою спинкою й закритим замком, а також з замком у вигляді широкої платівки.

Відносно кількох фібул з Ольвії існують розходження в їх визначенні. Так, наприклад, пізньолатенська фібула № 832, з розкопок 1901 р. з поховання № 101³, була віднесена А. Калитинським⁴ до дротяних безстрижневих фібул з підв'язною ніжкою, тим часом як за наведеною К. Ф. Смирновим довідкою ця фібула належить до групи дротяних фібул з плоскою розплесканою ніжкою⁵. Так само фібула з багатого поховання, датованого знахідкою золотої монети I ст. н. е., з розкопок 1891 р., становить, очевидно, не первісний, а дальший, пізніший варіант розвитку дротяних фібул з підігнутою ніжкою й підв'язним замком⁶.

Знахідкою чотириохвиткової фібули з товстого дроту, з підігнутою ніжкою й підв'язним замком, з спинкою, обмотаною дротом, уточнюється датування такої видатної й цікавої пам'ятки, як городище в с. Козирці, Очаківського району, Миколаївської області, на березі Бузького лиману, в 11 км на південь від Ольвії⁷.

Наведених матеріалів цілком достатньо, щоб переконатися в синхронності розглянутих пам'яток Нижнього Подніпров'я й пам'яток типу Зарубинців — Корчуватого та Чаплина — Воронина на середньому й верхньому Дніпрі. Перед нами пам'ятки різних зональних територій, але, як показують знахідки фібул, в основному того ж таки часу.

Оскільки це так, то зміна археологічних культур в усіх трьох зонально-ландшафтних смугах Подніпров'я сталася, слід гадати, приблизно одночасно, десь на межі III—II ст. до н. е. Саме в цей час на нижньому Дніпрі створюється мережа городищ і селищ з археологічною культурою типу Гаврилівки—Золотої Балки, на верхньому Дніпрі й Прип'яті набувають поширення пам'ятки типу Чаплина, тоді як

¹ З двох пізньолатенських фібул, знайдених в склепі № 59, В Марицинського могильника (II—I ст. до н. е.), одна була з широкою пластинчастою спинкою й закритим замком, а друга — дротяна, з грубого дроту, з вузькою спинкою, підігнутою ніжкою й підв'язним замком (держаком). Знахідка в одному похованні двох пізньолатенських фібул різної конструкції свідчить про їх одночасне співіснування (див. М. Ebert, Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn. Praehistorische Zeitschrift, B. V, 1913, H. 1—2, стор. 75—78, 111, рис. 87, f. o; його ж, Zur Geschichte der Fibel mit u. F. Prach. Zeitschrift, B. III, 1911, H. 3—4, стор. 235, рис. 3, a, b; O. Almgren, Studien., Leipzig, 1923, стор. 250—253).

² Фібула № 504, з розкопок 1901 р., з могили № 87, з речами I ст. н. е. ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 39; (див. А. І. Фурманська, вказ. праця, табл. 11, 10). Фібула № 56, з розкопок 1902 р., з жіночого поховання, датованого Б. В. Фармаковським, II ст., ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 118. Фібула № 1624 (НГ), з розкопок 1902 р., з жіночого поховання, датованого Б. В. Фармаковським II ст., ИАК, вып. 13, СПб, 1906, стор. 118. Фібула № 1624 (НГ), з розкопок 1937 р.; фібула № 1647 (НГ), з розкопок 1946 р., з речами I ст. н. е. (див. А. І. Фурманська, вказ. праця, стор. 80, 81, табл. II, 3, 6).

³ ИАК, вып. 8, СПб, 1903, стор. 92, 93, рис. 60.

⁴ А. Калитинский, вказ. праця, стор. 205, 206, табл. XVI, 18.

⁵ Профільна фотографія цієї фібули в ИАК, вып. 8, рис. 69 не дає точного уявлення про форму ніжки. Насправді вона має плоску, до прийомника трохи розширену ніжку, тобто являє собою другий, більш розвинутий варіант найпростішої дротяної фібули підв'язного типу (див. К. Ф. Смирнов, вказ. праця, М., 1945, стор. 302, 303).

⁶ У цієї фібули «кінець розширеної п'ятки відламаний, очевидно, вона заверталася до дужки, оскільки кінець її в три захвати обгортає нижню частину дужки». На дужці «шнуровий орнамент» (див. Э. фон Штерн, Могильная находка в Ольвии в 1891 г., 300, т. XXVII, Одесса, 1907, стор. 94, табл. I).

⁷ З розкопок А. В. Буракова (див. Л. М. Славин, Основные итоги Ольвийской экспедиции 1954 г., КСИА, вып. 5, К., 1955, стор. 39—40).

на середньому Дніпрі остаточно оформлюється культура зарубинецько-корчуватівського типу.

Посилаючись на повідомлення Діодора Сицилійського про вторгнення сарматів в Приазов'я, Б. В. Фармаковський, М. І. Ростовцев, С. О. Жебелев, Б. М. Граков, а за ними й інші дослідники пов'язували зміну археологічних культур в степовій смузі Подніпров'я саме з цим фактом. Повідомлення Діодора — історичний документ виключної ваги, однак ним не можна ні ствердити концепцію універсального вакуума, загального знищення, нібито створеного на всьому півдні просуванням сарматів в Приазов'я й Подніпров'я, ні, тим більше, пояснити появу типологічних ознак, які властиві археологічним пам'яткам Нижнього Подніпров'я, і особливо рис, спільних однаково пам'яткам усіх трьох смуг. Ці риси не могли бути принесені з вторгненням сарматів. Вони не могли створитися внаслідок цього вторгнення.

У чому полягають спільні типологічні ознаки, що пов'язують Нижнє Подніпров'я з Середнім та Верхнім Подніпров'ям? Перший рік розкопок в 1951 р. на нижньому Дніпрі приніс дослідникам правдиву несподіванку. В керамічних комплексах городищ і селищ типу Гаврилівки—Золотої Балки на нижньому Дніпрі була виявлена група ліпної лощеної кераміки. Кераміка цієї групи була визначена як кераміка зарубинецько-корчуватівського типу, і за таким визначенням вона згадується в усіх без винятку польових звітах про розкопки в 1951—1955 рр. в Великій Знаменці, Золотій Балці, Гаврилівці, Любимівці, Лепетисі і т. д.

Наявність групи ліпної лощеної кераміки в інвентарних комплексах Нижнього Подніпров'я деякі з авторів пояснювали з позицій міграційної теорії¹, інші — з погляду торгової концепції або сполучаючи їх разом. В торгових зносинах Нижнього й Середнього Подніпров'я Б. М. Граков розмежує два етапи. Якщо в IV—III ст. до н. е. на Середнє Подніпров'я йшли вироби, характерні для степової Скіфії, й спостерігалось проникнення форм степового посуду, то з II ст. до н. е., за Б. М. Граковим, напрямок торгівлі змінюється й на нижньому Дніпрі поширюються вироби корчуватівців². Б. М. Граков згоджується як з тим, що лощена ліпна кераміка Нижнього Подніпров'я — це специфічна корчуватівська кераміка, так і з тим, що вона проникла сюди з Середнього Подніпров'я й Забужжя³.

Ми ризикували б остаточно заплутатись в досліджуваному питанні, віддаючи перевагу теорії переселень перед торговельною або торговельній перед теорією етнічних міграцій, якщо лишили б поза увагою найголовніше: типологічну проблему, провідне питання, якою мірою ліпна лощена кераміка Нижнього Подніпров'я, означена як така й генетично визнана за корчуватівську, може бути типологічно ототожнена з корчуватівською.

З усіх дослідників тільки Б. М. Граков визнав, що кераміка Корчуватівського могильника відома йому «неповно» і за згадками⁴. Інші дослідники уникали подібних застережень, тим часом при відсутності достатніх зіставлень можна ствердити лише загальну подібність типу, але не більше.

Для нас в даному разі важить інше — не стільки узагальнене визнання типологічної спільності, скільки виразно окреслена розчленованість груп, скрупульозний аналіз форм, з'ясування поруч з типологічними ознаками генетичних засад.

За браком місця ми примушені тут обмежитися розглядом однієї

¹ Ю. В. Ку х а р е н к о, Юго-восточная граница расселения раннеславянских племен, автореферат диссертации, ИИМК АН СССР, М., 1951, стор. 12.

² Б. Н. Г р а к о в, Каменское городище на Днестре, стор. 154.

³ Т а м ж е, стор. 154, 174.

⁴ Т а м ж е, стор. 99.

групи, що, до речі, саме й дала привід означати лошену ліпну кераміку Нижнього Подніпров'я як корчуватівську. Це — миски. Вони розподіляються на кілька видів і дають низку типологічних варіантів. Деякі з них трапляються в інвентарних комплексах обох районів, інші властиві тільки одному. За походженням вони теж відмінні. Генетичні зв'язки іноді бувають опосереднені, іноді безпосередні.

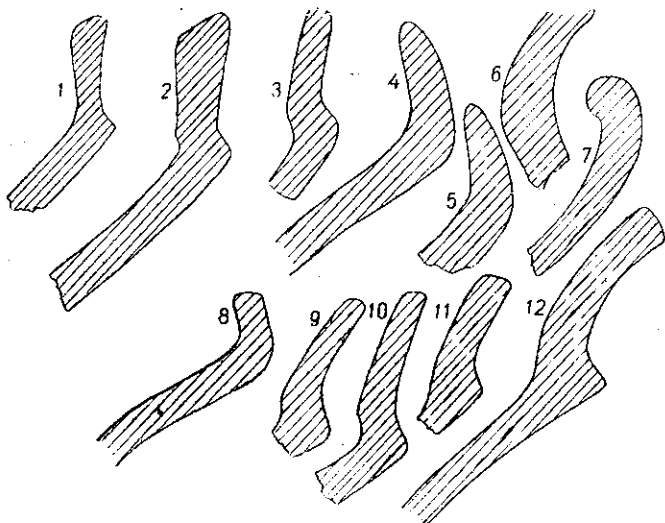

Табл. IV. Нижнє Подніпров'я. Гаврилівка:

Миски з прямим вертикальним бортиком і ребристим бочком: 1, 2, 3.
Миски з округлими, загнутими всередину вінцями й округлим бочком: 4, 5, 6, 7. Миска з прямими, скошеними всередину вінцями й ребристим бочком: 8. Миски гострореберні з високими, широко відігнутими назавні вінцями й ребристим бочком: 9, 10, 11, 12.

Насамперед виділимо миски з загнутими всередину вінцями. Серед них відрізняються: а) миски з округлим боком і округлими, загнутими всередину вінцями та б) миски з ребристим боком і з прямими, скошеними всередину вінцями. Прикладом мисок першої групи можуть служити для Гаврилівського городища миски: № 53/93, 53/314, 53/108, 51/204 (табл. IV, 4—7), для Корчуватого в 2100—8 (КДІМ) (табл. II).

Щодо мисок з гострореберним боком і з прямими, скошеними всередину під гострим кутом вінцями, то для Корчуватого цю типологічну групу можуть характеризувати миски № В 2100—43 та В 2100—56 (КДІМ), (табл. II, 2, 3), для Чаплина — миски з поховань № 7 і 25 (табл. III, 14), для Гаврилівки — фрагмент миски № 51/611 (табл. IV, 8/1), для Великої Знаменки — № 45/421¹.

За своїм походженням це миски архаїчного типу. Вони успадковані від попередньої, скіфської доби й зустрічаються однаково в пам'ятках Верхнього, Середнього й Нижнього Подніпров'я. За досліджуваної доби вони явно виходять з ужитку, кількісно їх небагато. Якщо вони й лишаються на даному етапі, то виключно як пережиткові явища. Оскільки миски з округло загнутими та прямими, скошеними всередину вінцями походять від попередньої доби, то тим самим проблема міжтериторіальних зв'язків щодо мисок цих форм повинна розв'язуватися з погляду взаємин, які склалися за попередніх часів. Очевидно, нема підстав миски скіфського часу, властиві також даній добі, вважати за специфічно корчуватівські.

Так з перших кроків твердження про тотожність ліпної лошеної кераміки Нижнього й Середнього Подніпров'я втрачає свою структур-

¹ Б. Н. Г р а к о в, Каменское городище на Днепре, стор. 98, табл. IX, 7, фрагмент миски № 45/421.

ну стрункість і судільність. Звертаючись до керамічних форм, витворених на даному етапі, ми зустрічаємось з подібними розбіжностями.

До числа новотворів слід залічити миски з ребристим боком, вертикальними вінцями і високим прямовисним бортиком. Миски цієї форми характерні як для Середнього, так і для Нижнього Подніпров'я. Такі миски з Гаврилівки — № 53/228, 51/619, 51/207 (ІМК) (табл. IV, 1, 2, 3). У них прямі вінця, високий вертикальний бортик, ребристий бочок, коротке плече в вигляді немовби карнизика. Цим мискам відповідають миски з Корчуватівського могильника № В 2100—54 і В 2100—922 (КДІМ) (табл. II, 4).

Миски цієї групи типологічно спільні, але за своїм походженням вони, ймовірно, походять не з Середнього, а з Нижнього Подніпров'я. Нагадуючи за формою червоноглиняні довзні миски, вони становлять собою, слід припустити, пряме, технічно спрощене місцеве наслідування цих останніх. Отже, дану групу мисок нема підстав вважати за миски специфічно корчуватівських форм і тим більше за такі, що внаслідок торгових зносин або племінних переселень проникли на південь.

Лишається розглянути ще одну типологічну групу мисок, а саме: миски з ребристим бочком і відігнутими назовні вінцями. Це одна з найбільш поширених керамічних форм в інвентарних комплексах усіх трьох територіальних зон — Полісся, Середнього й Нижнього Подніпров'я. На кількісну перевагу мисок цього типу в кераміці городищ і селищ Нижнього Подніпров'я вказували Б. М. Граков («Це тип найбільш звичайний»¹) та Н. Г. Єлагіна («Серед лощеної кераміки найбільш поширеною формою є гострореберні миски»²). Зауваження слушне, але вся справа полягає в тому, що при всій сталості й чіткій окресленості типологічних ознак (відігнуті назовні вінця й ребристий бочок) миски цієї групи дуже різноманітні. У межах загальних ознак типу вони дають велику кількість варіантів. Тому їх сумарна нерозчленована характеристика вряд чи може бути визнана за виправдану.

З усіх численних варіантів обмежимося згадкою про групу мисок з широкими, далеко відігнутими назовні вінцями й гострореберним бочком. Миски саме цього типу найчастіше трапляються в кераміці Нижнього Подніпров'я. Прикладом можуть служити миски з Гаврилівського городища № 51/408, 537, 604, 627 (табл. IV, 9—12). Вони скрізь поширені в пам'ятках нижнього Дніпра, але їх немає ніяких підстав називати мисками корчуватівського типу, бо в керамічних комплексах Корчуватівського й Зарубинецького могильників їх немає.

Сказаного цілком досить, щоб відкинути тезу про тотожність керамічних форм мисок Нижнього й Середнього Подніпров'я та їх походження з Середнього Подніпров'я в узагальненому формулюванні. Адже в усіх наведених випадках жодну із згаданих груп мисок не можна визнати за власне корчуватівську.

Як показано, миски в складі комплексу ліпної лощеної кераміки з Нижнього Подніпров'я різного походження. Вони не моногенетичні, а полігенетичні. При загальній подібності форм кожна з груп має свої дещо відмінні типологічні ознаки й своє відмінне походження, включаючи сюди відміни навіть в кольорі³.

Проблема типологічних і генетичних зв'язків є разом з тим проблемою часових, хронологічних зв'язків. Це питання не менш важливе.

¹ Б. Н. Граков, Каменское городище на Днестре, стор. 98, табл. IX, а, б.

² Н. Г. Єлагіна, Нижнее Поднепровье..., автореферат диссертации, М., 1953, стор. 7.

³ Б. М. Граков зауважує: «Відмічу, з свого боку, що в Корчуватому немає жовтуватих мисок і горшків. Але жовті миски й горшки тих же типів, що і в Корчуватому, поряд з чорними лощеними, зустрінуті на всіх городищах і селищах нижнього Дніпра, а за даними Ф. М. Штігельман, — в Ольвії і на Бузі» (див. Б. Н. Граков, Каменское городище на Днестре, стор. 174).

ніж розглянуті вище. Не слід забувати, що визначення лошеної ліпної кераміки Нижнього Подніпров'я як власне корчуватівської ґрунтується кінець кінцем на припущенні, що відповідні керамічні форми з'являються спочатку на середньому Дніпрі й лише згодом поширюються на нижньому Дніпрі. Подібне твердження вимагає обговорення й доказів.

Обмежимося в даному разі прикладом мисок на високій ніжці (миски з піддоном). Вони становлять характерну приналежність керамічних комплексів Середнього й Нижнього Подніпров'я. На середньому Дніпрі їх зустрінуто в Зарубинцях (№ 1358, табл. I, 9), Корчуватому, Вишеньках, Койлові, Пухівці, Ржищеві, а також в Басівці та ін. Прикладом аналогічних мисок на нижньому Дніпрі можуть служити миски з Гаврилівського городища № 51/120, 584, 613, 692.

Т. М. Книпович у своїй монографії, присвяченій Танаїсу, висловила думку, що миски на високій ніжці з'являються в місцевій кераміці лише в перші століття нашої ери¹. Б. М. Граков та Г. І. Мелюкова дотримуються подібної думки щодо Нижнього Подніпров'я. Вони вважають миски на високій ніжці за новотвори. Проте, якщо взяти до уваги типологічну подібність мисок на ніжці й плоскодонних мисок, які формою не відрізняються одні від одних, а також поширення мисок на ніжці в керамічних комплексах попередньої доби, доведеться визнати, що миски на ніжці на нижньому Дніпрі з'являються ніяк не пізніше, ніж в керамічних комплексах Середнього Подніпров'я.

Такий висновок ствердив, зокрема, виявлений нами в 1953 р. при розкопках Великознаменського городища комплекс жіночого поховання, знайденого в земляному валу. До складу інвентаря цього багатого поховання входила ліпна миска на високій ніжці, жовтуватого кольору, з гладкою поверхнею. У неї короткі, відігнуті назовні вінця, високий прямовисний бочок, місцями дещо скошений, ніжка середньовисока, широка, майже циліндрична, без перехвату. Розміри: висота 5,5 см, діаметр отвору 10,5 см, діаметр дна 5 см. Місцеве походження миски не викликає сумніву, як і типологічна схожість з мисками на ніжці Середнього Подніпров'я. Найближчу аналогію їй становить миска з Ржищева (фонди КДІМ).

До складу інвентаря поховання, крім цієї миски на високій ніжці, входили: 1) веретеноподібний глиняний бальзамарій, 2) грубий ліпний світильник, 3) мегарська червоного кольору чашка, 4) намисто з 24 скляних намистин та трьох золотих пронизів, 5) три золоті фольгові лицьові пластини, з них два наочники й один наусник².

Інвентар цього поховання багато в чому подібний до інвентаря поховань мавзолею Неаполя скіфського. Так, глиняний веретеноподібний бальзамарій знаходить собі аналогії з бальзамарієм в похованні III, датованому кінцем II ст. до н. е.³ Лицьові пластини властиві раннім похованням мавзолею з пізньоеліністичного часу⁴. Не слід, однак, переоцінювати ці зв'язки. Бальзамарій веретеноподібної форми й звичай накладати на очі й уста померлого фольгові золоті пластини характерні не тільки для мавзолею⁵. Що ж до мегарської чашки, то в чи-

¹ Т. Н. Книпович, Танаис, М.—Л., 1949, стор. 137.

² Це поховання ще до публікації його нами привернуло до себе увагу в літературі (див. Н. Н. Погребова, Погребение на земляном валу акрополя Каменского городища, КСИИМК, вып. 63, 1956, стор. 95, рис. 44).

³ П. Н. Шульц, Мавзолей Неаполя скифского, М., 1953, стор. 45, 79.

⁴ П. Н. Шульц, вказ. праця, стор. 32, 34, 45, 60, прим. 40, стор. 62—63, прим. 47, 48.

⁵ Крім Великої Знаменки й Неаполя скіфського, цей звичай — накладати на обличчя покійника золоті пластини — відзначений в Боспорі, Херсонесі, в похованні II ст. до н. е. Ярославської станиці на Кубані, в Чорноріченському могильнику і т. д. (див. П. Н. Шульц, вказ. праця, стор. 34, 62, 63, прим. 47, 48; Н. Н. Погребова, Золотые лицевые пластинки из погребений мавзолея Неаполя скифского, сб. «История и археология древнего Крыма», К., 1957).

сленних багатоінвентарних похованнях мавзолею Неаполя скіфського жодного разу не трапилося мегарських чашок, тим часом як вони постійно знаходилися при розкопках Великознаменського городища в 1940, 1945, 1946 рр.¹ Особливо багато уламків цих чашок зустрілося в південній частині городища під час наших розкопок в 1953 р.

Немає в Неаполі скільки-небудь прямих аналогій також і для ліпної миски на ніжці. Спроба порівняти її з мискою, знайденою в XXV похованні мавзолею, не може вважатися вдалою. Насамперед, в мавзолеї була знайдена не ліпна, а зроблена на крузі, за текстом вступної статті, «сіроглиняна чашка, покрита чорною обмазкою»², чи, згідно з описом таблиць, «червоноглиняна чашка з високим піддоном»³. При всій суперечливості описів рисунок на табл. XX, 6 дозволяє твердити, що подібність обох мисок надто проблематична. У них багато відмінностей: інша техніка, інше датування, інший колір та, зрештою,— і це найголовніше — відмінні типологічні ознаки. Для миски з городища властиві вертикальний, майже циліндричної форми бортик, ребристий злам, найбільший діаметр тулова в верхній частині, середньовисока ніжка. Тим часом у миски з мавзолею бортик подовжений, злам округлий, найбільший діаметр на низу тулова, яке безпосередньо посажене на ніжку. Отже, кінець кінцем немає нічого спільного.

Наявність в інвентарі Великознаменського поховання мегарської чашки, золотих пластин, веретеноподібного бальзамарія дозволяє датувати поховання часом не пізніше II ст. до н. е. і тим самим визнати, що ліпні миски на високій ніжці з'являються на нижньому Дніпрі одночасно з аналогічними мисками в Корчуватому, Зарубинцях, Вишеньках та в інших пам'ятках цього часу Середнього Подніпров'я.

Таким чином:

1. Нижньому Подніпров'ю властиві миски, типологічно подібні до мисок з зарубинецьких пам'яток Середнього Подніпров'я.

2. Однак сумарний погляд на лощену ліпну кераміку Нижнього Подніпров'я як генетично залежну від зарубинецько-корчуватівської кераміки потребує ґрунтовного перегляду й уточнень.

3. Так, наприклад, миски архаїчного типу в складі інвентарних комплексів Середнього й Нижнього Подніпров'я сходять до попереднього часу (скіфська доба).

4. Миски з одігнутими назовні вінцями й вертикальним бортиком були, ймовірно, створені саме на нижньому Дніпрі як наслідування форм античного посуду.

5. Миски з широко відігнутими високими вінцями й ребристим бочком зустрінуті виключно на нижньому Дніпрі, але їх немає в керамічних комплексах Зарубинецького й Корчуватівського могильників.

6. До того ж, ліпні лощені миски властиві синхронним культурам не тільки Нижнього й Середнього Подніпров'я, але й верхнього Дніпра, а також інших суміжних територій, зокрема Подністров'я та Попруття.

* * *

Уточнення в проблему синхронних культур Середнього Подніпров'я та суміжних територій, в даному разі Подністров'я, вносять матеріали Лукашівського могильника, розташованого в 6 км на захід від с. Лука-

¹ Б. Н. Граков, Каменское городище на Днестре, стор. 100, рис. 12, 3.

² П. Н. Шульц, вказ. праця, стор. 39.

³ П. Н. Шульц, вказ. праця, стор. 80; пор.: «світлоглиняна чашка» — Н. Н. Погребова, Погребение на земляном валу акрополя Каменского городища, стор. 97.

шівки, Оргіївського району, Молдавської РСР¹. Лукашівський могильник — могильник з трупоспаленнями. В 1953—1954 рр. в Лукашівці було розкопано 20 поховань, з них 19 трупоспалень урнового типу—в посудинах-урнах, звичайно накритих мискою, та одне безурнове з залишками спалення, всипаними в ямку й накритими зверху мискою. З 19 урнових поховань 13 були з урною-горщиком, накритим мискою, три— з глеком, накритим мискою, і три — з горщиком без накриття. Як бачимо, урнові поховання цілком переважають, хоч дальші розкопки, можливо, якоюсь мірою й змінять це співвідношення (19:1).

Датується могильник знахідками середньо- та пізньолатенських фібул. Середньолатенські фібули були знайдені в похованнях № 9 і 10 та, можливо, в похованні № 12, якщо рисунок 18,9 зображує середньо-, а не пізньолатенську фібулу. Пізньолатенські фібули виявлені в похованнях № 10, 11, 20.

За датуванням, обрядом трупоспалення, складом інвентаря Лукашівський могильник слід віднести до тих синхронних тілопальних могильників, які на суміжних територіях лісової й лісостепової смуги так само датуються знахідками середньо- й пізньолатенських фібул на відміну від синхронних могильників степової смуги й Північного Чорномор'я, в яких такими ж фібулами датуються поховання з трупопокладеннями. З типологічного боку Лукашівський могильник звичайно визначається як аналогічний Зарубинецькому й Корчуватівському могильникам Середнього Подніпров'я².

Що можна сказати з цього приводу? Похованням Лукашівського могильника властивий ліпний посуд чорного й темно-сірого кольору з гладколощеною поверхнею — миски, горшки й глеки (табл. III, 17—21)³. Розглянемо цю кераміку. Глек з поховання № 10 — чорнолощений, з ручкою, має середньовисокі прямі, різко скошені назовні вінця з округлим краєм, подовжене плече, округлий бочок. Найбільший діаметр трохи нижче середини тулова, низ короткий, днище плоске. Ручка з'єднує вінця з верхньою частиною плеча (табл. III, 17). Глек з поховання № 13 відрізняється від попереднього тим, що найбільший діаметр приходиться на середню частину тулова. Для таких глеків Лукашівського могильника немає аналогій в кераміці Корчуватого й Зарубинців, Чаплина й Воронина.

Складніше стоїть справа з іншими групами кераміки. Для мисок Лукашівки (табл. III, 18, 20, 21) характерні гранчасті, короткі, відігнуті назовні вінця, перехват під ними, округло-опукле плече і такий самий округлий бочок, плавний і м'який вигин тулова. Це так звані відкриті миски, в них діаметр отвору більший за висоту тулова й діаметр бочка. Днище плоске.

Цей тип миски властивий всім без винятку мискам Лукашівського могильника, оскільки вони відомі з розкопок 1953—1954 рр., на відміну від синхронних пам'яток Нижнього, Середнього й Верхнього Подніпров'я.

Керамічним комплексам цих пам'яток властиві миски різних типологічних груп, у тому, числі, зокрема, також миски описаного щойно лукашівського типу. Лукашівський тип миски з відігнутими назовні

¹ Г. Б. Федоров, Древние славяне в Молдавии, Вестник АН СССР, № 12, М., 1954, стор. 36—37; й ого ж, Лукашевский могильник, КСИИМК, вып. 68, М., 1957, стор. 51—62.

² З тезою про схожість Лукашівського й Зарубинецького могильників виступив Г. Б. Федоров: «Форма посуду й обряд поховання аналогічні тим, які зустрічаються в Зарубинецькому, Корчуватівському та інших могильниках» (див. Г. Б. Федоров, Лукашевский могильник, стор. 59, 60). «За обрядом поховання — трупоспалення, за більшою частиною інвентаря, наявністю двох основних форм посуду — горшків та мисок, технікою виробу посуду (Лукашівський могильник) схожий на синхронні могильники Подніпров'я, зокрема на Зарубинецький» (див. там же, стор. 60).

³ Там же, стор. 58, рис. 17, 19.

внцями, округлим плечем і бочком знаходить собі аналогії в відповідних примірниках мисок Зарубинецького могильника, проте миски інших типів, характерні для Зарубинців і Корчуватого, наприклад з ребристим бочком, в Лукашівці не трапилися.

Однотиповість всіх 17 мисок Лукашівського могильника, а разом з тим також глеків і горшків — характерне явище. Це свідчить про сталість культурного типу, репрезентованого цією пам'яткою. Гадаємо, що таке спостереження дає підстави зробити деякі висновки генетичного порядку. Справа в тому, що миски лукашівського типу з відігнутими вінцями, сходять до галштатських часів, знаходять собі найближчі аналогії в мисках Поянештського могильника з Попруття (табл. II, 9—11), дослідженого Рада Вульпе¹, а також в мисках, знайдених в Апагідії й опублікованих Ковачем². До того ж — і це особливо цікаво відзначити — в Поянештах, як і в Лукашівці, трапляються саме лише миски цього типу, що й дозволяє пов'язати їх з даним районом.

Як бачимо, проблема взаємин зарубинецько-корчуватівської культури Середнього Подніпров'я й синхронних культур суміжних територій досить складна. Вона аж ніяк не вкладається в рамки моногенетичної концепції, згідно з якою всі суміжні культури Подніпров'я — Подністров'я визнаються за похідні, генетично залежні від зарубинецької й відповідно трактуються як пам'ятки того ж таки зарубинецького типу. При всій подібності загального типу, властивого пам'яткам цієї доби в цілому, пам'ятки кожного окремого району цього часу мають свої ознаки, власні відміни й, певне, різні генетичні засади й коріння, що йдуть інколи паралельно, інколи стикаються, інколи бувають скеровані в протилежному напрямку³.

Очевидно, в обсяг досліджуваної теми входять також матеріали синхронних культур Повисляння — Одера й Попруття — Подунав'я, але цей розділ теми виходить за межі статті. Так само за її рамками лишаються й питання етнічного визначення культури, проблематика етногенетичного порядку, і не тільки тому, що культура й етнос не тотожні, як про це згадувалося вище, а головним чином тому, що означення зарубинецької культури як ранньослов'янської не спирається на відповідні дослідження, якою мірою місцеві племена Середнього Подніпров'я та їх мова наприкінці I тис. до н. е. були тотожні з слов'янами та слов'янською мовою, відомою нам з письмових джерел кінця I тис. н. е.

Підсумуємо сказане вище.

1. Польові дослідження, проведені на початку 50-х років XX ст. на території Подніпров'я—Подністров'я, виявили ряд пам'яток, син-

¹ Radu Vulpe, Sapaturile dela Poianești din 1949, Materiale archeologice privind istoria veche a R. P. B., vol. I. București, 1953, стр. 213—506; й того ж, La problèmes des Bastarnes à la Lumière des découvertes archeologique en Moldavie, Nouvelles Etudes d'Histoire présentées aux X-e Congrès des Sciences Historiques, Rome, 1955, Bucarest, 1955, стр. 102—119.

² J. Kovacs, Apathida, Dolgozatok, 1911, X, стр. 24, рис. 21, 1—5, рис. 32, 1, 2, 3; 51, 2.

³ За останній час виявилася тенденція протиставити зарубинецькій концепції, що досі панувала в літературі, карпато-дунайську й пов'язувати пам'ятки Нижнього Подніпров'я типу Гаврилівки—Золотої Балки з карпато-дунайським світом. Це, наприклад, стверджує Н. Н. Погребова: «Форми переважно лощеної кераміки зустрічаються і в Середньому Подніпров'ї, і в карпато-дунайському світі, але в цілій низці випадків простежується більша схожість з керамікою останнього» (див. Н. Н. Погребова, Позднекифские городища на нижнем Днепре, МИА, вып. 64, 1958, стр. 244). Запропонована концепція не розв'язує проблеми, бо вона побудована за тією ж схемою визнання єдиного центру, звідки, мовляв, дана культура поширюється на суміжні території. Заміна Зарубинців і Середнього Подніпров'я на Карпато-Подунав'я залишає дослідника на тих же позиціях моногенетичної теорії, тим часом факти свідчать про полігенетичні підвалини культури, саме про те, що поодинокі елементи в складі досліджуваних пам'яток окремих районів Подніпров'я—Подністров'я мають при загальній подібності типу різне походження й різний обсяг територіального поширення та відмінні напрямки міжрайонових зв'язків.

хронних зарубинецько-корчуватівським пам'яткам Середнього Подніпров'я. Це — пам'ятки типу Чаплина—Воронина на верхньому Дніпрі—Прип'яті, типу Гаврилівки—Золотої Балки на нижньому Дніпрі, типу Лукашівки на Середньому Подністров'ї.

2. Подібно до Корчуватого й Зарубинців ці всі пам'ятки датуються знахідками середньолатенських фібул або середньо- й пізньолатенських.

3. Для пояснення цих пам'яток була запропонована концепція, згідно з якою синхронні пам'ятки суміжних територій ставилися в генетичну залежність від зарубинецько-корчуватівської культури Середнього Подніпров'я. За цією концепцією Середнє Подніпров'я становить собою центр, звідки витворена тут зарубинецько-корчуватівська культура поширюється на суміжні території Полісся і Нижнього Подніпров'я і далі.

4. Ближче вивчення пам'яток Верхнього, Середнього і Нижнього Подніпров'я не стверджує викладеної теорії. При наявності спільних типологічних ознак пам'яткам Полісся й Середнього Подніпров'я властиві істотні розбіжності. В Чаплино—Воронині є фібули і інші металеві прикраси, відсутні в Зарубинцях і Корчуватому, натомість в Зарубинцях і Корчуватому є посуд, якого не зустрінуто досі в Поліссі. Отже, для ототожнення інвентарних комплексів обох територій поки немає підстав.

5. Те ж саме слід ствердити й щодо зв'язків між пам'ятками Середнього й Нижнього Подніпров'я. Лощена ліпна кераміка у складі інвентаря пам'яток типу Гаврилівки—Золотої Балки звичайно вважається довізною зарубинецькою. Тим часом окремі групи цієї кераміки з пам'яток Середнього й Нижнього Подніпров'я мають істотні відміни й різне походження. Це а) округлобок і гострореберні миски з загнутими всередину округлими або прямими вінцями, пов'язані з попереднім часом. Вони були поширені в попередній, скіфський час і не можуть бути визначені як зарубинецькі; б) біконічні миски з відігнутими назовні вінцями з Нижнього Подніпров'я, що при всій типологічній подібності мають широко відкинені, подовжені вінця,—ознака, невластива для Зарубинців—Корчуватого; в) знахідка ліпної миски на високій ніжці в валу Великознаменського городища, що разом з датованими речами (II ст. до н. е.) засвідчила одночасове поширення мисок з піддоном на Нижньому і Середньому Подніпров'ї; г) щодо мисок з прямим вертикальним бочком-бортиком, то вони наслідують форми античної кераміки. Найбільш ймовірно, що подібна форма мисок, створена за античними зразками на півдні, звідти поширилася на Середнє Подніпров'я.

6. Синхронною пам'яткою зарубинецького часу на Середньому Подністров'ї є Лукашівський могильник. Твердження про типологічну схожість Зарубинців і Лукашівки потребує значних обмежень і уточнень. Так, в Лукашівці відсутні гострореберні біконічні миски, що становлять характерну ознаку Зарубинців—Корчуватого. В свою чергу на середньому Дніпрі досі не трапилися глеки з Лукашівки, так само як Лукашівці не властиві форми зарубинецьких глеків. Єдиною формою, спільною для Лукашівки й Зарубинців, є горшки й миски з округлим туловом і відігнутими назовні вінцями.

7. Синхронні пам'ятки Подніпров'я—Подністров'я, датовані знахідками середньо- й пізньолатенських фібул, не знаходять собі задовільного пояснення з погляду моногенетичної теорії (в зарубинецькому, поліському або карпато-дунайському її варіанті), що спирається на визнання походження культури з єдиного центру, звідки, мовляв, вона поширюється на всі суміжні території.

8. Аналіз конкретного матеріалу твердить, що пам'ятки кожного окремого району Подніпров'я—Подністров'я при спільності загально-

го типу, властивого добі в цілому, мають свої локальні ознаки різного походження й різного обсягу територіального поширення, інколи вужчого, інколи ширшого, що іноді схрещуються між собою, іноді лишаються в межах окремого району.

В. П. ПЕТРОВ

ЗАРУБИНЕЦКО-КОРЧЕВАТОВСКАЯ КУЛЬТУРА СРЕДНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ И СИНХРОННЫЕ КУЛЬТУРЫ СМЕЖНЫХ ТЕРРИТОРИЙ

**(К проблеме классификации археологических культур
зарубинецкого времени)**

Резюме

Полевые исследования, проводившиеся в начале 50-х годов XX ст. на территории Поднепровья—Поднестровья, обнаружили ряд памятников, синхронных зарубинецким памятникам Среднего Поднепровья. Такими памятниками типа Чаплина—Воронина на верхнем Днепре и Припяти, типа Гавриловки—Золотой Балки на нижнем Днепре и типа Лукашевки в области Среднего Поднестровья. Подобно Зарубинцам, все эти памятники датируются находками средне- и позднелатенских фибул. Согласно общераспространенной теории, они трактуются как типологически аналогичные Зарубинцам — Корчеватому с тем, что Среднее Поднепровье представляет собою территорию, где зарубинецкая культура сложилась и откуда она распространилась на смежные районы.

Однако ближайшее рассмотрение памятников и более детальное изучение их инвентаря не подтвердило этих взглядов. Напротив, сопоставление материалов из Чаплина—Воронина и Зарубинцев—Корчеватого показало значительные расхождения между этими двумя группами памятников. То же выяснилось при изучении лощеной лепной керамики Нижнего Поднепровья и Лукашевки. Соответственно, концепции моногенетического развития синхронных культур Поднепровья—Поднестровья необходимо противопоставить концепцию их полигенетического происхождения и развития.

При общем сходстве типа, выходящем далеко за пределы какого-либо отдельного района и отражающем общее тождество типа данного времени в целом, отдельные районы имеют свои особенности и локальные отличия разного происхождения с различным объемом территориального распространения, иногда более узкого, иногда более широкого. Вопросы этнического определения памятников и культур оставлены за рамками настоящей статьи.
